

Regionale variatie in de Vlaamse Gebarentaal

door

Eline VANHECKE

1. ALGEMEEN

In oktober 1999 werd aan drie Vlaamse universiteiten (Universiteit Gent, Vrije Universiteit Brussel en Katholieke Universiteit Leuven) gestart met een grootschalig onderzoek omtrent de Vlaamse Dovengemeenschap en de Vlaamse Gebarentaal (VGT).

In deze uiteenzetting wordt beknopt verslag uitgebracht van het taalkundige deel van dit project, dat in Gent wordt uitgevoerd. Eerst worden de algemene doelstellingen besproken, vervolgens wordt dieper ingegaan op enkele methodologische aspecten en tot slot volgt een bespreking van de tussentijdse resultaten.

2. DOELSTELLINGEN

Centraal in het taalkundig onderzoeksgedeelte staat het in kaart brengen van de lexicale situatie van de VGT. De term 'VGT' is de benaming van de gebarentaal die door de Doven in Vlaanderen wordt gebruikt. Deze VGT is geen gestandaardiseerde gebarentaal, maar bestaat uit vijf verschillende regionale varianten, die zich ontwikkeld hebben in de gebieden rond de verschillende dovenscholen in Vlaanderen. Deze regio's komen overeen met de vijf Vlaamse provincies: West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Vlaams-Brabant en Limburg. Uitgaande van het wetenschappelijk aangetoonde feit dat de zogenaamde regionale varianten dezelfde grammaticale structuur vertonen en dat alleen een deel van de woordenschat verschilt (Van Herreweghe 1995; Vermeerbergen 1997), wordt aangenomen dat alle Vlaamse gebaarders desondanks één en dezelfde taal gebruiken: de VGT. Hieruit volgt dat het lexicon van deze gebarentaal het geheel is van alle gebaren die in Vlaanderen gebruikt worden.

De bedoeling van dit onderzoek is het inventariseren van de huidige 'gebarenschat' van de VGT – rekening houdend met de regionale en lexicale verschillen en eventuele hiaten¹ – zonder bepaalde gebaren op te leggen, voor te schrijven of te verzinnen. Op basis hiervan kan dan worden nagegaan in welke mate het lexicon van de vijf regionale varianten overeenkomt en in hoeverre eventueel sprake is van een standaardiseringsproces van de VGT. Tevens zullen richtlijnen geformuleerd kunnen worden betreffende het gebruik van de gebaren in het onderwijs aan dove kinderen en horende volwassenen. Ter ondersteuning van het onderwijs van het VGT-lexicon wordt ook een vertalend woordenboek (Nederlands/VGT – VGT/Nederlands) op CD-Rom ontwikkeld.

3. METHODOLOGIE

3.1. *Materiaal en informanten*

De eerste fase van dit lexicografisch project was voornamelijk gericht op het aanmaken van prioriteitslijsten met de te bestuderen woordenschat. Dit werd voornamelijk gedaan op basis van een vergelijking van het lexicon (de 'gebaren'schat) dat voorkomt in enkele reeds bestaande gebarenwoordenboeken (Nederland, Engeland, Amerika). Tevens werd gebruik gemaakt van kinderboeken, bestemd voor het aanleren van basiswoordenschat rond bepaalde thema's. Gezien de relatief korte duur van het project (21 maanden) werd besloten om de lijsten te beperken tot de 'basis'woordenschat van de VGT en dus uit te gaan van algemene thema's zoals 'familie', 'gezondheid', 'kleding' enz. Intussen werden zes Nederlandse woordenlijsten, elk bestaande uit gemiddeld 400 begrippen, ontwikkeld en verspreid :

Deel 1 : Kleuren, Dagen, Maanden, Seizoenen, Tijd en tijdsaanwijzingen, Vraagwoorden

Deel 2 : Familie en vrienden, Lichaam, Gezondheid, Hygiëne, Kleding

Deel 3 : Soorten woningen en gebouwen, Inboedel, Schoonmaakmateriaal, Keukenbenodigdheden, Feesten en ceremonieën, Voeding

1. Met 'hiaten' worden de zogenaamde gaten in het lexicon van de VGT bedoeld. Voor bepaalde (Nederlandse) begrippen bestaat immers (nog) geen gebaar. Het omgekeerde is echter ook mogelijk: voor sommige gebaren die behoren tot het VGT-lexicon, kan men geen geschikte Nederlandse vertaling geven.

Deel 4 : Beroepen, Op het werk, Vakantie en vrije tijd, School

Deel 5 : De wereld, Landen en steden, Dieren, Bloemen en planten, Verkeer

Deel 6 : Tegenstellingen, abstracte begrippen, werkwoorden.

Om de gebaren te verzamelen zoals ze gebruikt worden in de verschillende regio's, werden vijf regionale werkgroepen opgericht. Elke groep bestaat uit gemiddeld zes dove informanten, die voldoen aan de vooropgestelde eisen betreffende leeftijd (tussen 20 en 50 jaar), kennis en gebruik van de gebarentaalvariant als eerste taal... Hun taak is om op basis van de prioriteitslijsten de gebaren die in de eigen streek gebruikt worden, te registreren en op video op te nemen.

Gezien de mogelijke invloed van geschreven Nederlands op het (gebaren)taalgebruik van de informanten, werd echter afgesproken dat voor het uitlokken van deze gebaren, de woordenlijsten niet aan hen getoond mogen worden. De kans bestaat immers dat, bij het tonen van een Nederlands woord, een letterlijke vertaling ervan gegeven wordt, in plaats van het eigenlijke gebaar. Zo is het bijvoorbeeld bekend dat voor het samengestelde woord 'boekhouder' een enkel gebaar bestaat. Indien het begrip echter via gesproken of geschreven Nederlands aan een informant wordt voorgelegd, is het mogelijk dat deze persoon, in plaats van het juiste (regionale) gebaar, een samengesteld gebaar 'boek'+ 'houder' zal geven. Om dergelijke situaties te vermijden werd per werkgroep een 'regionale verantwoordelijke' (eveneens een native gebaarder) aangesteld. Deze persoon mag de woordenlijsten wél inkijken en gebruiken en is belast met het uitlokken en filmen van de gebaren bij de informanten. Het uitlokken van de gebaren gebeurt dan door middel van gebarentaal, op basis van de lijsten en ander ondersteunend materiaal (d.i. uitleg over de mogelijke manieren om de gevraagde gebaren uit te lokken, foto's en tekeningen met betrekking tot de specifieke thema's). Alle verzamelde gebaren worden bewaard in een gebaren-database.

Alhoewel het de bedoeling is om zoveel mogelijk gebaren te verzamelen en te verwerken, moet er rekening mee worden gehouden dat niet álle bestaande gebaren zullen worden opgenomen, gezien het relatief kleine aantal informanten en het feit dat het een momentopname van de VGT betreft.

3.2. Transcriptie en analyse

Tot op heden bestaat er in Vlaanderen geen uniform systeem om gebaren neer te schrijven. Met het oog op het uitvoeren van een taalkundige analyse van de verzamelde regionale gebaren is het echter noodzakelijk om het corpus van uitgelokt materiaal om te zetten in geschreven data. Op deze manier wordt niet alleen de vergelijking en analyse van de regionale varianten (zowel in als tussen de verschillende regio's) vergemakkelijkt, maar kunnen ook eventuele hiaten in de VGT sneller worden opgespoord.

Van de reeds bestaande buitenlandse transcriptiesystemen bleek het 'Sutton Sign Writing System' het meest geschikt voor onze doeleinden. Door middel van dit (Amerikaans) notatiesysteem wordt elk gebaar op een zeer visuele manier weergegeven, rekening houdend met zowel de manuele elementen (handvorm, oriëntatie, articulatieplaats en beweging) als de non-manuele elementen (mimiek, snelheid waarmee een gebaar wordt uitgevoerd...).

Voor de fonologische analyse worden de verzamelde gebaren ontleed volgens de vier zojuist genoemde manuele parameters. De nadruk ligt hierbij wel op de handvorm en de articulatieplaats. Om de mate van variatie tussen en in de vijf regio's te bepalen, werd uitgegaan van de volgende punten²:

- Twee gebaren zijn *identiek* wanneer er volstrekt geen verschil wordt waargenomen bij de parameters. Uitzondering: indien bij twee gebaren een verschil in één parameter door native gebaarders als louter fonetisch wordt beschouwd, dan worden deze gebaren ook als identiek aanvaard.
- Twee gebaren zijn *gelijkaardig* wanneer één miniem verschil in een parameter voorkomt (vb. twee gebaren met dezelfde articulatieplaats, beweging en oriëntatie, maar een klein verschil in de handvorm).³
- Twee gebaren zijn *verwant* wanneer verschillen voorkomen in één of twee parameters (vb. twee gebaren met dezelfde articulatieplaats, beweging en oriëntatie, maar met volledig verschillende handvormen).

2. In principe kunnen deze punten worden toegepast op gebaren met dezelfde betekenis en op gebaren met verschillende betekenis. Voor deze analyse gaat het echter om gebarenvarianten met dezelfde betekenis.

3. Voor de fonologische analyse wordt een onderscheid gemaakt tussen 'identieke' en 'gelijkaardige' gebaren. Maar aangezien beide categorieën volgens native gebaarders eigenlijk onder één noemer (nl. 'dezelfde' gebaren) vallen, worden ze voor de statistische verwerking als één groep beschouwd.

- Twee gebaren zijn *verschillend* wanneer meer dan twee parameters verschillen.

4. VOORLOPIGE RESULTATEN

4.1. *Algemeen*

De onderzoeksresultaten die in dit artikel besproken worden, werden verkregen uit de analyse van de gebaren met betrekking tot deel 1. Bij de aanvang van het project werd door leerkrachten uit Dovenscholen erop gewezen dat er volgens hun ervaring grote lexicale en regionale verschillen zouden bestaan in de semantische velden 'kleuren', 'dagen en maanden', 'seizoenen', 'tijd' en bij de vraagwoorden. Daarom werd besloten om de eerste prioriteitslijst volledig op deze velden te richten. Bij de verwerking van het verkregen materiaal voor dit deel werd dan ook rekening gehouden met de kans op uitzonderlijk grote verschillen in de gebarenschat.

Aangezien het hier enkel om de resultaten van een deel van het volledige onderzoekscorpus gaat, is het niet ondenkbaar dat de verwerking en de interpretatie van alle delen heel andere bevindingen kunnen opleveren. Vanzelfsprekend zullen de definitieve besluiten omtrent de mate van standaardisering en variatie in de Vlaamse Gebarentaal gebaseerd worden op de resultaten van al het onderzochte materiaal.

Zowel de variatie tussen de verschillende regio's als in elke regio zelf werd onderzocht. Hierbij werd vastgesteld dat er in sommige regio's meer gebaren voor één begrip bestaan dan in andere regio's. Om de verwantschap tussen de gebieden te kunnen bepalen, werd dan ook elk gebaar voor een bepaald begrip in de ene regio vergeleken met alle gebaren voor hetzelfde concept in de overige regio's. Hierbij werd telkens nagegaan of een gebaar identiek, gelijk, verwant of verschillend was. Tevens werd voor elke regio het aantal geïnitialeerde gebaren⁴, één- en tweehandige gebaren⁵ en hiaten nagegaan.

4. Geïnitialeerde gebaren zijn gebaren waarvan de handvorm de eerste letter van het corresponderende gesproken woord voorstelt.

5. Een éénhandig gebaar wordt met één hand (de 'dominante') uitgevoerd. Bij een tweehandig gebaar wordt het gebaar uitgevoerd met een dominante en een 'ondersteunende' hand.

4.2. Variatie binnen de regio's

Uit de analyse van de gebaren van elke afzonderlijke regio werd vastgesteld dat binnenin elk gebied vaak meerdere gebarenvarianten bestaan. Voor de 71 opgevraagde begrippen werd in elke regio een verschillend aantal gebaren verzameld: West-Vlaanderen 95, Oost-Vlaanderen 101, Antwerpen 112, Vlaams-Brabant 95 en Limburg 143.

Voor het begrip 'millennium' (1%) werd in geen enkele regio een gebaar geregistreerd. De informanten hebben bevestigd dat zij hiervoor geen gebaar kennen en dat dit dus één van de hiaten in de VGT is.

Op basis van voorgaande gegevens werd voor elke regio telkens het aantal begrippen waarvoor (a) slechts één gebaar of (b) meerdere gebaren bestaan nagegaan:

	(a)	(b)
West-Vlaanderen (WV) :	50 (71%)	20 (28%)
Oost-Vlaanderen (OV) :	44 (62%)	26 (37%)
Antwerpen (A) :	40 (56,5%)	30 (42,5%)
Vlaams-Brabant (VB) :	49 (69%)	21 (30%)
Limburg (L) :	17 (24%)	53 (75%)

Wat betreft de begrippen met meerdere gebaren wordt in de volgende tabel (Tabel 1) een overzicht gegeven van de vergelijking van de gebarenvarianten voor elke regio. Het gaat hierbij dus om de mate van overeenkomst en variatie *binnenin* elke regio en niet *tussen* de verschillende regio's. De getallen in de tabel drukken voor elke regio het percentage uit van het aantal begrippen waarvoor verschillende, verwante en/of gelijke (/identieke) gebaren bestaan (100% = totaal aantal opgevraagde begrippen).

Tabel 1.

	Identiek / gelijk	Verwant	Vershillend	Gelijk + verwant	Gelijk+ verschillend	Verwant+ verschillend
Antwerpen	3	9	20	1	3	4
Vlaams-Brabant	3	4	21,5	/	/	1,5
West-Vlaanderen	3	3	19	/	/	4
Oost-Vlaanderen	5,5	5,5	23	/	/	3
Limburg	3	14	53	/	1	3

Uit voorgaande tabel kan worden afgeleid dat de gebarenvarianten van één bepaald begrip meestal van verschillende aard zijn. Opvallend hierbij is het relatief hoge percentage verschillende gebaren in Limburg.

4.3. Variatie tussen de regio's

Het aantal geïnitieerde gebaren blijkt ongeveer hetzelfde te zijn voor de regio's West-Vlaanderen : 27 (28%), Oost-Vlaanderen : 28 (27%), Antwerpen : 25 (22%) en Vlaams-Brabant : 25 (26%). In Limburg daarentegen werd een veel frequenter gebruik van dit type gebaren vastgesteld : 63 (44%).

Wat betreft het gebruik van enkelvoudige (a) en samengestelde (b) gebaren werd in alle regio's hetzelfde vastgesteld : samengestelde gebaren lijken eerder uitzonderlijk voor te komen.⁶

	(a)	(b)
West-Vlaanderen	90 (95%)	5 (5%)
Oost-Vlaanderen	99 (98%)	2 (2%)
Antwerpen	110 (98%)	2 (2%)
Vlaams-Brabant	92 (97%)	3 (3%)
Limburg	133 (92%)	12 (8%)

Ook voor het gebruik van enkelvoudige éénhandige (a) en tweehandige (b) gebaren lijkt in alle regio's hetzelfde te gelden : éénhandige gebaren komen vaker voor dan tweehandige. Bij tweehandige gebaren kan nog een onderscheid gemaakt worden tussen gebaren met twee actieve handen (c) en gebaren met een actieve en een passieve hand (d).

	(a)	(b)	(c)	(d)
Antwerpen	64 (58%)	46 (42%)	18 (39%)	28 (61%)
Vlaams-Brabant	59 (64%)	33 (36%)	13 (38%)	21 (62%)
West-Vlaanderen	63 (70%)	27 (30%)	12 (44,5%)	15 (55,5%)
Oost-Vlaanderen	68 (69%)	31 (31%)	17 (55%)	14 (45%)
Limburg	92 (69%)	41 (31%)	17 (41%)	24 (59%)

Tijdens de analyse werden in totaal 7 gebaren (verspreid over de verschillende regio's) geteld die elk meer dan één betekenis hebben. Zo is er in bepaalde gebieden een gebaar dat zowel voor 'winter' als voor 'december' kan worden gebruikt, 1 voor 'geel' en 'donderdag', 1 voor 'uur' en 'tijd', 1 voor 'maandag' en 'juli',

6. Met samengestelde gebaren worden gebaren bedoeld die gevormd worden op basis van een combinatie van twee of meerdere gebaren.

1 voor 'zwart' en 'jaar', 1 voor 'kwart voor/na' en 'kwartier' en 1 voor 'maart' en 'avond'.

Voor 31 (44%) van de 71 opgevraagde begrippen worden in de verschillende regio's identiek dezelfde gebaren gebruikt :

- 9 begrippen (13%) waarvoor in alle regio's slechts 1 gebaar bestaat (geel, vrijdag, maart, oktober, tijd, seconde, half uur, nacht, waar).
- 2 begrippen (3%) waarvoor telkens 2 gebaren bestaan (datum, vandaag).
- 19 begrippen (27%) waarvoor naast telkens 1 identiek gebaar, in sommige regio's ook nog andere gebaren bestaan (kleur, groen, oranje, rood, zwart, maandag, zaterdag, zondag, september, november, december, minuut, eergisteren, gisteren, morgen, overmorgen, hoeveel, hoe laat).

Voor de 40 resterende begrippen bestaan dus meerdere gebaren, verspreid over de verschillende regio's. In de volgende tabellen wordt het percentage van respectievelijk variatie, verwantschap en overeenkomst tussen telkens twee regio's aangetoond.

Tabel 2. Verschillende gebaren

	VB	WV	OV	L
Antwerpen	53	55	48	61
Vlaams-Brabant		61	53	71
West-Vlaanderen			54,5	70
Oost-Vlaanderen				64

Tabel 3. Verwante gebaren

	VB	WV	OV	L
Antwerpen	9	8	14	13
Vlaams-Brabant		4	9	5
West-Vlaanderen			7	5
Oost-Vlaanderen				11

Tabel 4. Identieke en gelijkaardige gebaren

	VB	WV	OV	L
Antwerpen	38	37	37	26
Vlaams-Brabant		35	38	24
West-Vlaanderen			38,5	25
Oost-Vlaanderen				25

Na berekening van en vergelijking met de gemiddelden kon uit de voorgaande tabellen worden afgeleid dat de regio's West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en Vlaams-Brabant opvallend minder gebaren gemeen hebben met de regio Limburg dan met het gemiddelde percentage. Ook de gebaren van de Antwerpse informanten vertonen grote verschillen met die van de Limburgse, maar in minder grote mate. Een mogelijke verklaring hiervoor is de geografische ligging ten opzichte van elkaar. Alle regio's hebben bovendien meer gebaren gemeen met Antwerpen en/of Oost-Vlaanderen dan met de andere :

- De gebaren uit Antwerpen lijken het meest verwant te zijn met die van Oost-Vlaanderen.
- De gebaren van Vlaams-Brabant lijken vooral aan te leunen bij die van Oost-Vlaanderen en Antwerpen.
- De gebaren van West-Vlaanderen vertonen de meeste overeenkomst met Oost-Vlaanderen en Antwerpen.
- Voor Oost-Vlaanderen blijkt de verwantschap het grootst met de regio Antwerpen.

5. REGIONALE VARIANTEN IN HET WOORDENBOEK

Het uitgangspunt bij het ontwikkelen van het regionaal gebarenwoordenboek is de huidige gebarenschat van de VGT zo nauwkeurig en volledig mogelijk weer te geven. De bedoeling is dus niet om uit alle verzamelde gebaren voor één bepaald begrip telkens één gebaar uit te kiezen en voorop te stellen, maar wel om alle bestaande varianten die in Vlaanderen gebruikt worden erin op te nemen. Voor de begrippen waarvoor meerdere gebaren bestaan, zal wel volgens een bepaalde hiërarchie gewerkt worden. Indien alle regio's eenzelfde gebaar gebruiken, zal dit op de eerste plaats komen. De overige varianten volgen hier dan op. Indien er geen gemeenschappelijk gebaar bestaat voor alle regio's, dan zal het gebaar dat in de meeste ervan voorkomt op de eerste plaats komen, gevolgd door de andere varianten. Op deze manier komen alle regionale gebaren aan bod, maar is het voor de gebruikers van het woordenboek meteen duidelijk welke ervan het meest verspreid zijn.

Gebruikers zullen trouwens de mogelijkheid hebben om in twee richtingen te werken : uitgaande van Nederlands of van VGT. Dit houdt in dat gebaren kunnen worden opgezocht aan de hand van verschillende zoekfuncties : zoeken vanuit een bepaalde regio, op

basis van een fonologisch kenmerk van het gebaar of kiezen uit een alfabetische woordenlijst. Bovendien zal elk gebaar ook gekoppeld worden aan de geschreven versie in SignWriting.

6. BIBLIOGRAFIE

- Kyle, J.G. & Woll, B. (1985). *Sign Language. The study of deaf people and their language*. Cambridge : University Press.
- Mans, H. & Timmerman, D. (1990). On View : A National Lexicon of Sign Language of the Netherlands. In : Prillwitz, S. & Vollhaber, T. (eds.), *Current trends in European Sign Language Research. Proceedings of the 3rd European Congress on Sign Language Research. Hamburg, July 26-29, 1989*, pp. 390-401. Hamburg : Signum Press.
- Schermer, T.M. (1990). *In Search of a Language. Influences from Spoken Dutch on Sign Language of the Netherlands*. Delft : Eburon.
- Van Herreweghe, M. (1995). *De Vlaams-Belgische Gebarentaal : een eerste verkenning*. Gent : Academia Press.
- Vermeerbergen, M. (1997). *Grammaticale aspecten van de Vlaams-Belgische Gebarentaal*. Gent : Cultuur voor Doven.